

ПОЛИТИЧКА ЕМИГРАЦИЈА ИЗ ЈУГОСЛАВИЈЕ У СИРИЈИ 1947–1952.*

Мр Александар ЖИВОТИЋ
Институт за новију историју Србије

АПСТРАКТ: У раду се на основу доступне архивске грађе Дипломатског архива Министарства спољних послова и Архива Јосипа Броза Тита и постојеће историографске литературе анализирају начин и разлози досељавања муслиманске, албанске и српске политичке емиграције из Југославије у Сирију, њихове организације, начин деловања и узроци исељавања, као и однос југословенске државе према тим емигрантским групацијама.

Кључне речи: Југославија, Сирија, Блиски исток, усташе, НДХ, емиграција, Албанци, Срби

Увод

Последњих дана Другог светског рата на граничним просторима Италије и Аустрије, повлачећи се пред наступајућим јединицама Југословенске армије, нашао се већи број припадника оружаних групација Независне Државе Хрватске, Југословенске војске у отаџбини, Српског добровољачког корпуса и Српске државне страже. Ужурбано повлачење на италијанску и аустријску територију, где се формирао привремени окупациони систем западних савезника, било је условљено страхом од предаје јединица-

* Чланак је резултат рада на пројекту *Срби и Југославија – држава, друштво, политика* (147043) који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

ма Југословенске и Црвене армије. Међу припадницима различитих поражених оружаних формација налазио се и велики број ратних злочинаца. Убрзо по предаји западним савезницима, један број лица чије је изручење захтевала нова југословенска власт је депортован у Југославију и предат војним органима, док су остали успели да различитим каналима одатле побегну ка западној Европи, Латинској Америци и Блиском истоку или привремено легализују свој боравак у статусу расељеног лица.¹

Међу привремено расељеним лицима налазио се и знатан број муслимана са простора Босне и Херцеговине који су се током рата борили у оружаним формацијама Независне Државе Хрватске, као и припадника албанских балистичких група чије су изручење тражиле нове југословенске власти. После краћег боравка у Италији, они су различитим каналима успевали да дођу до Сирије, где су добили уточиште. На постојање такве политичке емиграције са простора Југославије на Блиском истоку указао је Александар Лебл у свом чланку о југословенско-израелским односима, не осврћући се на њено порекло, бројност и активности.² Обимна архивска грађа о њиховом усељавању у Сирију и потоњем политичком деловању чува се у фондовима Политичке архиве³ и Строго поверљиве политичке архиве Дипломатског архива Министарства спољних послова⁴ и Канцеларије маршала Југославије Архива Јосипа Броза Тита.⁵ Свакако, посебан истраживачки проблем представља недоступност архивске грађе Министарства унутрашњих послова, које је пратило активност политичке емиграције са простора Југославије.

Усташе

После бекства из Југославије Анте Павелић се с најужом пратњом склонио у унутрашњост Аустрије, сместивши се у околини Салцбурга, који је припадао америчкој окупационој зони, и ту се скривао краће време. Прешао је у Италију тек након што је формирана организација *Хрватски народни отпор*. У јесен 1946, преобучен као перуански свештеник, отишао је у Италију. Скривао се у Фиренци, касније у једном мањем месту у близи-

¹ Опширније о завршним операцијама на тлу Југославије: 1) В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, Beograd, 1988; 2) В. Petranović, *Srbija u drugom svetskom ratu*, Beograd, 1992; 3) У. Kostić, *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945*, Beograd, 1978.

² А. Lebl, „Prekid diplomatskih odnosa SFRJ–Izrael 1967. godine“, *Tokovi istorije*, 1–4/2001, Beograd, 2001, str. 55.

³ Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (у даљем тексту: ДАСМИП), Политичка архива (у даљем тексту: ПА), 1947–1952.

⁴ ДАСМИП, ПА – строго поверљиво, 1947–1952.

⁵ Архив Јосипа Броза Тита (у даљем тексту: АЈБТ), Кабинет маршала Југославије (у даљем тексту: КМЈ), I–3–b.

ни Рима, те на крају у Напуљу. У Италији је боравио до јесени 1948. године, када је побегао у Аргентину и настанио се у Буенос Аиресу. Павелић је након пропасти НДХ распустио Усташки покрет и разрешио заклетве све његове чланове. Већ у лето 1945. дошло је до сређивања усташких редова у Аустрији. На сугестију Павелића, неких водећих чланова усташког покрета и владе НДХ, као заступници емиграције изабрани су др Ловро Сушић, Божидар Кавран и др Мате Фрковић. Усташки покрет се прилагодио новој ситуацији и започело је формирање Хрватског народног отпора (ХНО). Од почетног окупљања 1945. до формалног организацијског уобличавања 1947. прошле су скоро две године. Кавран је био задужен за успостављање везе с групама у Хрватској, а деловао је као Павелићев заменик. Највиша тела ХНО била су Хрватско државно водство (ХДВ), затим Радни одбор (РО), Хрватски државни одбор (ХДО) и Матични одбор (МО). Павелић се није непосредно ангажовао у окупљању вођства и организовању отпора, него је то чинио из позадине преко посредника задржавши назив – *врховни заповедник Хрватског народног отпора*. У Италији је било неколико сабирних логора за усташе. Најпознатији међу њима је био Фермо. У Ферму су израђени жигови за ХНО, НДВ и ХДО. Сви службени документи и жигови били су без знака и слова У, а носили су натпис *Независна Држава Хрватска*. У првим моментима емиграције многи су се надали скором повратку у Хрватску, који би био подстакнут сукобом Запада и СССР-а. Након што је Павелић прешао у Италију, започела је и велика акција за пребацивање емиграната у прекоморске земље – Аргентину, Чиле, Бразил, Венецуелу, Перу, Јужну Африку, а муслиманских група у Саудијску Арабију, Египат, Сирију и Турску. Преостала усташка емиграција у Европи налазила се у Италији, Аустрији, Шпанији, Француској, Немачкој и Белгији.

Непосредно по завршетку Другог светског рата и стицању независности, Сирија се налазила у тешкој спољнополитичкој ситуацији. Оружани сукоб са Јеврејима, који су настојали да створе државу на простору Палестине, чинио се све извеснијим, а сиријске оружане снаге су још биле у фази формирања, без квалитетног старешинског и војничког кадра.⁶ Сем тога, радило се о исламској земљи која је била спремна да прими муслиманске расељенике. Југословенска влада је настојала да дипломатским каналима блокира усељавање муслимана у Сирију, па је 23. маја 1946. послата инструкција отправнику послова Југословенског посланства у Бејруту да од

⁶ Опширније о арапско-јеврејском сукобу видети: 1) С. Brown, *Diplomacy on the Middle East. The International Relations of Regional and Outside Powers*, London – New York, 2004; 2) В. Milton-Edwards, С. Hinchcliffe, *Conflicts in the Middle East Since 1945*, London, 2003; 3) В. Rubin, *Tragedy of the Middle East*, Cambridge, 2002; 4) S. Touval, *The Peace Brokers. Mediators in the Arab-Israeli Conflict (1948–1979)*, Princeton, 1982; 5) R. Bullard (ed.), *The Middle East. A political and Economic Survey*, London, 1958; 6) L. Tull, *Politics. The military and nation security in Jordan, 1955–1967*, London, 2002.

сиријске владе званично затражи гаранције да се то неће десити, што је он 19. јула 1946. и добио од сиријског премијера и министра спољних послова Цабрија.⁷ Пошто је сиријска влада 5. августа 1947. донела одлуку о дозволи усељења у Сирију неколико хиљада муслиманских емиграната из Југославије, отправник послова у Бејруту је уложио званичан протест тражећи повлачење донете одлуке, при чему се позивао на Резолуцију Генералне скупштине Уједињених нација од 12. фебруара 1946. којом су лица која су учинила ратне злочине изузета из категорије избеглица и Резолуцију од 13. фебруара исте године којом је свим државама наложено предузимање потребних мера за хватање ратних злочинаца и њихово изручење земљама у којима су починили злочине.⁸ Упркос уложеном протесту одлука је остала на снази.

Пошто није успела да спречи усељавање муслимана-усташа у Сирију, југословенска влада је настојала да се преко дипломатског апарата информише о начину њиховог доласка у Сирију. Амбасадор у Риму Младен Ивековић⁹ је 20. октобра 1947. јавио да сиријска влада даје муслиманским исељеницима усељеничке визе по посебној процедури. Наиме, преко емигрантских друштава и других организација које су деловале под патронатом католичког клера, посебно Братовштине светог Јеронима у првој инстанци, а потом *Assistenza Pontificia* у другој, потенцијални усељеници су од Међународног црвеног крста добијали пасош за расељена лица.¹⁰ С тако добијеним пасошима су се обраћали емигрантима који су раније стигли у Сирију сличним каналима, који би им обезбедили улазну визу. Визе је слао Шефкија Муфтић, који је у Југославији проглашен ратним злочинцем због злочина почињених у Херцеговини, где је био полицијски чиновник НДХ. Муфтић је од Министарства унутрашњих послова Сирије добијао готове пасоше с визама, које је слао у Италију. Кад би емигранти добили визиране пасоше италијанске власти им не би правиле сметње да отпутују, већ би на то гледале благонаклоно пошто се тиме смањивао

⁷ ДАСМИП, ПА, 1947. година, фасцикла (у даљем тексту: ф.) 105, Сирија, документ 414728, Извештај Посланства ФНРЈ у Бејруту од 7. августа 1947. године.

⁸ Исто.

⁹ Младен Ивековић (1903–1970). Докторирао је права пре Другог светског рата. Током Другог светског рата био је већник ЗАВНОХ-а и Извршног већа АВНОЈ-а, а после рата министар индустрије и рударства у влади НР Хрватске. Од 1945. до 1947. године је био југословенски представник у Међусавезничкој саветодавној комисији у Италији, а затим до 1951. посланик у Риму. Од 1951. је био први југословенски амбасадор у СР Немачкој, одакле се вратио због прекида дипломатских односа по Халштајновој доктрини због југословенског признавања ДР Немачке. Потом је дуже време био на дужности подсекретара у Државном секретаријату за иностране послове. Често је у стручним часописима објављивао чланке о различитим питањима међународних односа.

¹⁰ О делатности Католичке цркве на плану скривања ратних злочинаца са простора Југославије опширније видети: D. R. Živojinović, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941–1958*, Beograd, 2007, str. 225–266.

број емиграната на њиховој територији. У почетку је такву визу добило свега неколико виђенијих емиграната, као што су били бивши министар и лидер Југословенске муслиманске организације после смрти Мехмеда Спаха Џафер Куленовић,¹¹ Алија Шуљак¹² и још неколико виђенијих муслиманских интелектуалаца.¹³ У првој групи емиграната који су добили визу било је и пет бивших ваздухопловних официра који су примљени у сиријско ваздухопловство као инструктори. Међу њима нису били само муслимани. Примљен је и бивши хрватски капетан Мато Дуковац, који се током рата борио на Источном фронту а затим пребегаво крајем 1944. у Народноослободилачку војску Југославије,¹⁴ одакле је маја 1945. прелетео у Италију ловачким авионом.¹⁵ Дуковац је, иначе, у логору Бањоли важио за неформалног вођу хрватске групе.¹⁶ По усељавању прве групе било је предлога да се прихватање усташких злочинаца обустави условљавањем продаје оружја које је сиријска влада настојала да купи у Југославији.¹⁷ Због

¹¹ Џафер Куленовић је рођен 17. фебруара 1891. у Рајновцима покрај Кулен Вакуфа, умро 3. октобра 1956. године у Дамаску у Сирији. Гимназију је похађао у Сарајеву и Тузли, а 1909. два месеца пре матуре избачен је из школе због сукоба са српским ученицима. Матурирао у Мостару исте године. Уписао студије у Бечу, али се због лошег здравља вратио у Загреб, где је докторирао право. У Бечу је био активан међу тамошњом хрватском правашком омладином па је изабран за председника старчевићанског друштва *Свиест*. Након стварања Краљевине СХС 1919. приступио је Југославенској муслиманској организацији (ЈМО) и постао народни посланик. У Цветковићевој, а касније у Симићевој влади 1939–1941. био је министар. Уочи проглашења НДХ 1941. није напустио земљу као већина чланова владе Краљевине Југославије, већ је на челу делегације представника ЈМО посетио Анте Павелића изразивши подршку НДХ. Живео у Загребу све до слома 1945. кад је са осталим члановима владе НДХ побегао у Аустрију. Британци су га ухапсили 17. маја и спровели у логор. Након пуштања из логора пребацио се у Сирију, где је остао до краја живота. Сарађивао је у више хрватских публикација, од *Хрватске ревије* и *Годишњака хрватског домобрана до Хрватске Данице*, залажући се за јединство Хрвата католика и муслимана.

¹² Алија Шуљак је пре Другог светског рата живео у Дубровнику, где је радио као професор. Пре Другог светског рата на листи Хрватске сељачке странке био је посланички кандидат у срезу Гацко. Током рата је био члан Побочничког збора Главног усташког стана и повереник за област источне Херцеговине. О његовом деловању током Другог светског рата опширније видети: F. Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Zagreb, 1977.

¹³ ДАСМИП, ПА, 1947. година, ф. 105, Сирија, документ 281/47, Извештај Амбасаде у Риму Министарству спољних послова, од 20. октобра 1947. године.

¹⁴ Према истраживањима Милета Бјелајца која се базирају на подацима Персоналног одељења Министарства народне одбране ФНРЈ, у периоду између 1944. и 1947. године у Народноослободилачку војску Југославије, а потом и Југословенску армију примљено је 1.963 официра хрватског домобранства, махом бивших официра Војске Краљевине Југославије (М. S. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom, 1918–1991*, Beograd 1999, str. 47).

¹⁵ V. Dimitrijević, *Jugoslovenka armija 1945–1954. Nova ideologija, vojnik i oružje*, Beograd, 2006, str. 134.

¹⁶ ДАСМИП, ПА, 1947. година, ф. 105, Сирија, документ 281/47, Извештај Амбасаде у Риму Министарству иностраних послова, од 20. октобра 1947. године.

¹⁷ ДАСМИП, ПА, 1948. година, ф. 160, Сирија, документ 41498, Извештај Посланства у Бејруту Министарству иностраних послова од 16. јануара 1948. године.

добрих односа са јеврејском организацијом и помоћи Јеврејима у Палестини југословенска влада није желела да се упушта у такав вид односа.¹⁸ Са друге стране сиријска влада је настојала да изглади односе са Југославијом како би од ње купила извесну количину оружја и обезбедила транспорт купљеног наоружања преко југословенских лука. Сиријски премијер Мардам Беј је 17. фебруара 1948. године у Каиру уверавао југословенског посланика Шахинпашића да Сирија жели добре односе са Југославијом и да јој је потребна њена помоћ, а да су ратни злочинци које Југославија тражи напустили Сирију или се боре у Палестини као добровољци, што није било тачно.¹⁹ Наиме, сиријска влада је у споразуму с војном командом током рата с Јеврејима, под видом давања азила, убрзала усељавање усташа у Сирију који су као наводни добровољци упућивани на фронт. Извесну помоћ при организовању муслиманских емигрантских група и њиховом упућивању на ратиште у Палестини пружали су и муслимански емигранти који су живели у Египту.²⁰

Према југословенским проценама, радило се о неколико стотина људи за које је организован смештај у Дамаску у Султан Селимовој џамији, где је заведен касарнски начин живота. Међу пристиглим усташама било је 15 официра различитог ранга. Главни организатор окупљања усташа за ангажман у Палестини био је Шефкија Муфтић, који је за заслуге у организовању таквих јединица добио чин потпуковника. По завршетку рата у Палестини Муфтић је отишао у Либан, где је постао високи чиновник либанске контраобавештајне службе. У том послу су му посебно помагали бивши министар Џафер Куленовић, који је живео с породицом у Дамаску и примао од сиријске владе око 300 сиријских лира месечне помоћи, капетан Сеад Зубчевић, усташки официри Звонко Марјановић, који је након преласка у Либан правио честе инциденте испред тамошњег југословенског посланства, и Елес Дервишевић, као и полицијски службеник Фадел Поплата и ваздухопловни механичар Чедомил Ћоркало који је био родом из околине Шибеника.²¹ У саставу различитих арапских јединица на више места у борбама су учествовали и југословенски муслимани.²² Југословенског

¹⁸ ДАСМИП, ПА, 1948. година, ф. 160, Сирија, документ 41499, Телеграм Министарства иностраних послова Посланству у Бејруту од 10. фебруара 1948. године.

¹⁹ ДАСМИП, ПА, 1948. година, ф. 160, Сирија, документ 44608, Извештај Посланства у Каиру Министарству иностраних послова, од 17. фебруара 1948. године.

²⁰ А. Животић, „Емиграција из Србије у Египту 1945–1956“, *Срби и Југославија – држава, друштво, политика*, Београд, 2007, стр. 374–375.

²¹ АЈБТ, КМЈ, I–3–b/709, Извештај Министарству иностраних послова Посланства у Бејруту од 23. септембра 1949. године, стр. 4.

²² О Првом арапско-израелском рату и обостраним борбеним дејствима опширније видети: 1) М. Babić, *Arapsko-izraelski ratovi*, Zagreb, 1988; 2) А. Bregman, *Israel's Wars. A History Since 1947*, London, 2002; 3) Т. N. Dupay, *Elusive victory. The Arab–Israeli Wars, 1947–1974*, New York, 1978; 4) D. Horowitz, E. N. Lutwak, *The Israeli Army*, London, 1975; 5) P. Owendale, *The Origins of the Arab–Israeli Wars*, London, 2003.

посланика у Тел Авиву Николу Брозину²³ о учешћу југословенских емиграната у рату у Палестини обавестио је помоћник израелског министра иностраних послова Сек 15. августа 1949, и то по изричитом захтеву свог министра Моше Шарета.²⁴ Сек је истакао да је усташка емиграција у Сирији бројна и врло активна, да су многи емигранти учествовали у рату, да емиграцију предводе Џафер Куленовић, Хакија Хацић, бивши посланик НДХ у Будимпешти и усташки повереник за Тузлу а потом и читаву Босну и Херцеговину, и католички свештеник Прешерн, као и да група има директну курирску везу са централом емиграције у Јужној Америци и подршку Организације за расељена лица. Према истим подацима, усташка емиграција је била у директној вези са сиријским фашистичким групама које су се посебно истицале у формирању војних снага током рата у Палестини. Истом приликом је уговорена и стална размена информација.²⁵

По завршетку рата у Палестини усташка емиграција је настојала да због све лошијег положаја, који се посебно почео погоршавати после промене владе у Сирији у лето 1949. године, пребаци најистакнутије усташе у Аргентину. На том послу се нарочито ангажовао Алија Шуљак, који је у Министарству пољопривреде Сирије био запослен као стручњак за питања задругарства. У томе му је посебно помагао др Крунослав Драгановић преко Братовштине светог Јеронима. Међу емигрантима је редовно растурана хрватска емигрантска штампа, посебно листови *Хрватска* и *Хрватски каритас* који су излазили у Буенос Аиресу и *Даница* из Чикага.

Због губитака у рату у Палестини и исељавања у друге земље број усташких емиграната у Сирији се нагло смањио. Сем тога, и међу преосталим емигрантима је због претрпљених губитака завладала апатија, па су многи истицали да желе да се врате у Југославију. Шефкија Муфтић је са својим верним сарадницима успевао да их осујети у тим намерама најчешће застрашивањем, док је најодлучније међу њима денунцирао сиријској полицији као комунисте и симпатизере нове југословенске власти због чега су хапшени и осуђивани.²⁶ Важну улогу у усташкој емиграцији су

²³ Никола Брозина је рођен 1909. године. Дипломирао је на Загребачком свеучилишту 1935. Учествовао је у Другом светском рату. Биран је 1943. за члана АВНОЈ-а, а 1944. године за члана ЗАВНО Хрватске. Од 1947. је био министар саобраћаја у Влади Народне Републике Хрватске. Као члан Народног фронта и Хрватске сељачке странке био је народни посланик у Сабору Народне Републике Хрватске. Први југословенски посланик у Израелу.

²⁴ Моше Шарет (1894–1965), израелски политичар. Од 1933. године је био начелник Политичког одељења Јеврејске агенције, потом шеф јеврејског преговарачког тима са Арапима и Британцима и министар иностраних послова Израела (1948–1956).

²⁵ ДАСМИП, ПА, 1947. година, ф. 85, Палестина, документ 420020, Белешка о разговору посланика Брозине Николе са помоћником министра иностраних послова Секом у Тел Авиву на дан 15. августа 1949. године.

²⁶ АЈБТ, КМЈ, I–3–b/709, Извештај Министарству иностраних послова Посланства у Бејруту од 23. септембра 1949. године, стр. 4.

имали Хасан Чустовић, утемељивач Друштва Хрвата у Сирији 1948. године и уредник *Хрватске воље* која је излазила у Дамаску од 1949. до 1952, и пуковник хрватског домобранства витез Ибрахим Првић-Пјанић, који је радио на прикупљању емиграната за сиријске војне формације.²⁷

Усташе муслимани су настојали да интернационализују свој проблем с југословенским властима, па су покушавали да за то добију подршку исламског света. Зато су фебруара 1951. године упутили посебан меморандум Свеисламском конгресу у Карачију. У том документу се истичало: *Хрватски народ у данашње доба има отприлике шест милијуна становника, од којих су око један милијун Хрвати муслиманске вјере, док су остали римокатолици. Хрватски народ јест једини еуропски народ (уз албански) који у свом саставу има јачу скупину припадника исламске вјере.* У меморандуму се затим говорило о наводним првим историјским додирима између Хрвата и муслимана: *У сиријској војсци Абдуралимана било је, према свједочанствима, двадесет тисућа хрватских војника године 677 послје Христа, за вријеме напада на Цариград.* На крају меморандума се каже: *Слободи нас Хрвата муслимана у држави хрватској она једина може бити јамство за слободни развитак и живот ислама у тој западној кули наше вјере... Ми управљамо наше молбе Мотамар-ел-Алам-е-Ислам, а по њему цијелом исламском свијету да упозна врло опасан положај у којем су Хрвати муслимани, како смо то ето напријед описали. Особито молимо сву исламску браћу, да подупру захтјеве и потребе милијуна своје вјерске браће, да би напokon и они добили пуну вјерску слободу. Исто тако молимо, да их подупрете у њихову вапају за слободном хрватском државом, јер је држава једино јамство за сваки будући живот, а особито у Хрватској. А када једном добијемо с помоћу Великог Алаха своју независну државу Хрватску ми ћемо бити способни не само одржати ту највећу скупину муслимана у Еуропи, него ћемо, као и у прошлости, бити најбољи тумачи и веза између братских народа и срца Еуропе.*²⁸ Меморандум су потписали најистакнутији представници усташке емиграција на Блиском истоку: Џафер Куленовић, Ибрахим Првић-Пјанић, Хасан Чустовић, Алија Шуљак, Шефкија Муфтић, Хакија Хацић, као и низ других познатих усташких емиграната муслимана. Упркос уложеном напору, меморандум није дао очекиване резултате.

Убрзане промене у сиријској спољној политици, покушаји успостављања чвршћих политичких, економских и војних односа са Југославијом и успостављање новог режима који је настојао да реформише сиријску држа-

²⁷ ДАСМИП, ПА, 1947. година, ф. 85, Палестина, документ 420020, Белешка о разговору посланика Брозине Николе са помоћником министра иностраних послова Секом у Тел Авиву на дан 15. августа 1949. године.

²⁸ АЛБТ, КМЈ, I-3-b/711, Извештај Министарству иностраних послова Посланства у Бејруту од 19. марта 1951. године.

ву и друштво – негативно су утицали на положај усташке емиграције у тој земљи. Као директна последица тога дошло је до позива јорданског краља Абдулаха југословенским избеглицама, хришћанима и муслиманима, да се настане у Јордану, што је било у директној вези са престанком рада Организације за расељена лица на Блиском истоку.²⁹ Побољшање југословенско-сиријских односа не само да је погоршало положај усташке емиграције у Сирији већ је један број њих чије је изручење тражила Југославија, на челу са Хакијом Хоџићем, репатриран у Југославију. То је изазвало неколико физичких и вербалних напада радикалнијих емиграната на југословенске дипломатске и трговачке представнике у Дамаску.³⁰ Такође, југословенско дипломатско особље је успело да успостави контакте с неким емигрантима и да преко њих прикупља информације о бројности, организацији, активностима и намерама емигрантских група. Нагло побољшање југословенско-сиријских односа довело је до поделе унутар муслиманске емиграције, па је дошло до диференцијације на групу ратних злочинаца и осталих емиграната који су све више били преокупирани свакодневним бригама. Југословенско посланство у Дамаску је настојало да спроведе посебну акцију међу емигрантима у циљу њиховог репатрирања у Југославију, али таква активност није дала резултате. Оцењено је да *већина више воли да животари уз минималну зараду, него да се врати кући да поново обрађује земљу*.³¹ Сем тога, и неки ратни злочинци су покушавали да успоставе контакте са Југословенским посланством и дипломатским службеницима, док је велики број емиграната настојао да због става нових сиријских власти према њима напусти Сирију и настани се у Јужној Африци и Јужној Америци.³² Већ почетком 1952. у сиријској војсци је било свега неколико официра југословенског порекла, који се нису истицали антијугословенским ставовима.³³

Једину тачку спорења у односима две земље представљао је проблем активности Алије Шуљка који није престајао са кампањом против власти социјалистичке Југославије. После интервенција југословенских дипломата, сиријска страна је утицала на Шуљка да престане с критикама режима у Југославији. На крају, услед притисака нових сиријских власти, Шуљак се преселио у Турску, где је и објавио своје дело о организацији националних

²⁹ ДАСМИП, ПА, 1951. година, ф. 69, Јордан, документ 45812, Телеграм Посланства у Бејруту Министарству иностраних послова од 23. марта 1951. године.

³⁰ ДАСМИП, ПА, 1952. година, ф. 48, Јордан, документ 42838, Телеграм Посланства у Бејруту Министарству иностраних послова од 1. марта 1952. године.

³¹ ДАСМИП, ПА – строго поверљиво, 1953. година, ф. III, документ 276, Записник са годишњег радног састанка Посланства у Дамаску и Бејруту од 2. фебруара 1953. године.

³² Исто.

³³ ДАСМИП, ПА, 1952. година, ф. 79, Сирија, документ 42008, Забелешка о посети Чедомила Цврљеа Валид Маџеду, шефу Протокола Министарства иностраних послова Сиријске републике од 12. јануара 1952. године.

банака у друштвима која теже стварању демократског економског амбијента.³⁴ Претходно је у Дамаску на француском језику објавио и своје дело о задругарству.³⁵ Сем дела о економској проблематици Шуљак је писао и антиисториографске пропагандне памфлете у којима је истицао историјске везе Хрвата и исламског света, што је требало да произведе тренутни политички ефекат.³⁶ Такође, сиријска влада је дозволила и растурање брошуре са говором потпредседника југословенске владе Александра Ранковића у коме се позивају сви југословенски емигранти да се врате у земљу. У процесу репатријације који је затим уследио сиријска влада је пружила пуну помоћ новоуспостављеном југословенском посланству у Дамаску. Део екстремних политичких емиграната, не мирећи се са југословенско-сиријским приближавањем, наставио је са активним политичким деловањем пошто су се углавном иселили у Ирак, Јордан, Саудијску Арабију, а мањим делом и у Турску. Репатријација је, због низа ограничавајућих фактора, дала само симболичне резултате.³⁷ Тиме је практично усташка муслиманска емиграција на простору Сирије престала да постоји као озбиљна политичка претња социјалистичкој Југославији. Истовремено, на тај начин је уклоњена и једна од озбиљнијих препрека успостављању тешњих међудржавних односа на политичком, војном, економском и културном плану, што је била једна од карактеристика југословенске спољне политике све до њеног распада 1991. године.

Албанци

На простору Сирије се непосредно по завршетку Другог светског рата обрело и 125 албанских политичких емиграната, међу којима је било доста оних који су водили порекло из Македоније и са Косова и Метохије. Међу Албанцима са простора Југославије посебно се истицао бивши народни посланик Југословенске радикалне заједнице и председник злокућанске општине Адем Души (Мармулаку) из села Душевице у источном срезу.³⁸ Он

³⁴ А. Suljak, *Création de banques populaires dans les pays qui aspirent à la démocratie économique*, Istanbul, 1958.

³⁵ А. Suljak, *Les faites de l'économie coopérative*, Damask, 1950.

³⁶ А. Шуљак, „Односи ислама и кршћанства гледани кроз дипломатске везе исламских држава с Ватиканом“, *Hrvatska revija*, 1 (1951).

³⁷ ДАСМИП, ПА, 1952. година, ф. 79, Сирија, документ 44667, Забелешка о разговору секретара Посланства у Дамаску Драгомира Петровића са начелником Протокола Министарства иностраних послова Сирије Валид Маџедом на дан 14. фебруара 1952. године.

³⁸ Опширније о деловању Народне радикалне странке, а потом Југословенске радикалне заједнице на просторима већински насељеним албанским становништвом видети: 1) В. Глиготијевић, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Beograd, 1979; 2) Д. Тешић, *Југословенска радикална заједница у Србију 1935–1939*, Београд, 1997.

је средином 1949. године успоставио контакт са југословенским послаником у Бејруту Лазаром Лилићем³⁹ настојећи да преко њега испослује дозволу за пребацивање групе албанских емиграната са Блиског истока преко југословенске територије у Албанију, где би радили на свргавању режима Енвера Хоџе. Сем тога, Души је нудио за новац и своје услуге обавештајне природе. Лилић се, према инструкцијама из Београда, због могућих спољнополитичких импликација и сукоба са земљама Информбироа, није упуштао у такве политичке комбинације, али је контакт с Душијем искористио да се подробно обавести о приликама, организацији и бројности албанске емиграције на Блиском истоку, коју су већим делом чинили ранији припадници 21. СС дивизије „Скендербег“.⁴⁰

У оквиру подељене и међусобно посвађане албанске емиграције емигранти са простора Југославије су били окупљени око фракције коју је предводио бивши краљ Зогу. Окупљање краљевих присталица је у Сирији вршио његов бивши секретар Гацу Гога, уз материјалну подршку египатског краља Фарука, који је био Зогуов блиски рођак. Међу Зогуовим присталицама у Сирији посебно се истицао Хамзи Дрини, који је као мајор службовао у сиријској армији. По завршетку рата у Палестини петорица Албанаца са Косова су се иселили у Канаду.⁴¹ Остали, углавном полуписмени, живели су од помоћи Организације за расељена лица или су били запослени као неквалификовани радници на путевима уз мале наднице од 2 до 2,50 сиријске лире. Влада Хуснија Заима је фаворизовала албанске политичке емигранте и искоришћавала их као војнике у рату са Јеврејима, док је Аташијева влада настојала да репатрира Албанце. Они су то одбијали, али су постепено у мањим групама одлазили у Канаду, САД или Јужну Африку.⁴²

³⁹ Лазар Лилић је рођен 1910. у Крагујевцу. Завршио је Правни факултет. Постао је члан КПЈ 1931. године. Од 1928. је радио у *Политици*, прво као дописник из Шумадије, а потом у својству сталног сарадника. Један је од организатора Четврте партијске конференције КПЈ за Србију 1934. године. Више пута је хапшен због своје политичке делатности, а 1936. је због илегалног партијског рада осуђен на годину дана робије. У току рата је као илегалца деловао у Београду. После рата је био у дипломатској служби.

⁴⁰ ДАСМИП, ПА – строго поверљиво, 1949. година, ф. XII, документ 10, Извештај Министарству иностраних послова Посланства у Бејруту од 25. јула 1949. године.

⁴¹ АЈБТ, КМЈ, I–3–b/709, Извештај Министарству иностраних послова Посланства у Бејруту од 23. септембра 1949. године, стр. 5.

⁴² АЈБТ, КМЈ, I–3–b/709, Извештај Министарству иностраних послова Посланства у Бејруту од 23. септембра 1949. године, стр. 6.

Срби

Српска политичка емиграција у Сирији је била малобројна. Углавном се радило се о бившим официрима, дипломатама и државним чиновницима који су после слома Краљевине Југославије априла 1941. године нашли своје привремено уточиште на Блиском истоку, а не мирећи се са политичким, друштвеним, економским и социјалним променама у послератној Југославији, нису желели да се у њу врате. Пошто су сиријске власти фаворизовале усташе, они су злоупотребљавали свој положај и чинили малобројним представницима српске емиграције разне пакости, истичући своју ранију мржњу и шовинизам. Тако је један од истакнутијих српских политичких емиграната у Сирији, професор Гачевић покушао самоубиство пошто му је усташка емиграција онемогућавала да нађе било какво запослење или добије минималну државну помоћ. Међу српским емигрантима својим социјалним статусом се посебно истицао дописник већег броја сиријских и британских дневних листова и један од најватренијих монархиста и присталица краља Петра II Карађорђевића Омер Кајмаковић. Он је, пре свега, свој пристојан социјални статус дуговао интимној вези са једном имућном удовицом.⁴³

Важну улогу у српској политичкој емиграцији у Сирији је имао и Никола Кнежевић, бивши генерални конзул Краљевине Југославије у Бејруту. Никола Кнежевић је био брат бившег министра двора Радоја и шефа Војног кабинета југословенске избегличке владе потпуковника Живана Кнежевића. Радио је као дописник неких страних листова и службеник Организације за расељена лица. Он је међу српским емигрантима након југословенског сукоба са Совјетским Савезом и његовим сателитима ширио уверење да ће у Југославији брзо доћи до крупних политичких промена и настојао да их држи повезане са краљевским одбором. Одржавао је интензивне везе са браћом: Радојем, који је био члан Југословенског одбора у Лондону, и Живаном, који је био у САД-у. Временом, малобројна српска политичка емиграција у Сирији је услед сталног исељавања ишчезла.

Закључак

После коначног пораза на тлу Југославије крајем Другог светског рата остаци хрватских оружаних формација су се нашли у Аустрији. Велики број припадника тих снага, а међу њима је било и много оних за којима су трагале нове југословенске власти због сумње да су током рата

⁴³ Исто.

починили ратне злочине, прешао је у избегличке логоре у Италији. Одатле је већина наставила ка Јужној Америци или западној Европи, док је неколико стотина муслимана, међу којима је било и високих официра и истакнутих политичара, емигрирало у Сирију уз велику помоћ Организације за расељена лица и Католичке цркве. Сем њих, у Сирију су стигли и албански емигранти са простора Југославије који су такође током рата припадали албанским формацијама или немачким СС јединицама. У Сирији се налазио и мањи број Срба политичких емиграната који су рат провели на Блиском истоку, а после рата нису желели да се врате у Југославију.

Знатан број муслиманских емиграната је учествовао у рату у Палестини 1948. Многи су после тог рата наставили службу у сиријским или либанским оружаним снагама. Пријем муслиманских избеглица је био мотивисан, пре свега, војним разлозима и исламском солидарношћу. Ипак, услед југословенско-сиријског приближавања и успостављања тешње политичке, економске и војне сарадње између две државе, статус муслиманске емиграције у Сирији се нагло погоршао. Због тога су многи екстремни емигранти напустили ову земљу и настанили се у Турској, Саудијској Арабији и Ираку. Из истих разлога смањило се и број албанских емиграната на тлу Сирије. Српска емиграција је убрзо по завршетку рата ишчезла. На тај начин нестала је једна од битних препрека на путу успостављања ближих односа између Југославије и Сирије.

Summary

Political Emigration from Yugoslavia to Syria 1947–1952

Key words: *Yugoslavia, Syria, Middle East, Ustasha, the Independent State of Croatia, emigration, Muslims, Albanians, Serbs*

After having been defeated in the territory of Yugoslavia, the remnants of the Croat armed forces found themselves in the territory of Austria. A considerable number of members of these forces, many of whom were wanted by the new Yugoslav authorities under suspicion of having committed war crimes during the war, crossed into refugee camps in Italian territory. From there, most of them proceeded to South America or Western Europe, whereas several hundred Muslims, among whom high officers and prominent politicians, emigrated to Syria with the large aid from the Organization for Displaced Persons and the Roman-Catholic Church. Apart from them, Albanian emigrants from the Yugoslav territory, who had been members of Albanian armed units or German SS-units during the war,

also arrived to Syria. A small number of Serbs, political émigrés, was also in Syria. They had spent the war in the Middle East and didn't want to return to Yugoslavia after the war.

A considerable number of Muslims took part in the war in Palestine in 1948. Many of them continued serving in Syrian or Lebanese armed forces after the war. The acceptance of Muslim refugees was motivated above all by military considerations and Islamic solidarity. However, due to the Yugoslav-Syrian rapprochement and the establishment of closer political, economic and military cooperation between the two countries, the situation of the Muslim émigrés suddenly deteriorated. For that reason many radical emigrants left Syria and settled down in Turkey, Saudi Arabia or Iraq. The number of Albanian émigrés in Syrian territory decreased for the same reasons. The Serbian emigration disappeared soon after the war.